

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:3. 2005

Stockholmsliv – Riksdagsumgänge och identitetsformering under frihetstiden

Av Karin Sennefeldt

Det var som att knacka på en bikupa, enligt riksdagsmannen Daniel Tilas. Kvällarna innan stånden skulle mötas började folk röra på sig, gick ut på gatorna, vagnstrafiken intensifierades. Middagsbjudningar hölls i politikernas hem och på krogarna. På de politiska klubbarna på vinkällarna var vinet gratis, det fanns villiga kortspelare och pengar i banken. I större och mindre sällskap diskuterades taktiken inför morgondagens sessioner.¹

Stockholm som politiskt centrum under en av de mest politiskt turbulenta perioderna i svensk historia förtjänar att studeras i sig: den svenska huvudstaden var liten, riksdagsmännen många; man höll möten i Stockholm under alla frihetstidens sexton riksdagsmöten. Vistelsen i Stockholm påverkade säkerligen dem som rest dit, liksom Stockholm inte kunde undgå att känna av de många besökarna. Denna artikel ägnas hur riksdagsmännen förhöll sig till varandra under tiden de var i Stockholm och var de träffades, det vill säga det politiska livets sociala och kulturella kontext – umgängeslivet. Med umgängesliv avser jag här inte bara social interaktion i sin renaste form utan även ett socialt spel och regelverk för beteende och samtal, arenor för interaktion samt normer för inne- och uteslutning.² Syftet är att understryka huvudstadens betydelse i det frihetstida politiska livet och att undersöka de funktioner umgängeslivet hade för dem som deltog i det. En studie av besökarna till en stad fylld av politisk diskussion i frågor av nationell betydelse kan också kasta ljus över denna sfärs sociala gränser, dess informationsnätverk, dess ideologi och de politiska möjligheter som erbjöds där.

---

1. Daniel Tilas, *Anteckningar och brev från riksdagen 1765–1766*, utg gnm Olof Jägerskiöld, Stockholm 1974, s 29.

2. Se David Frisby, "Introduction to the Texts", s 9f och Georg Simmel, "The Sociology of Sociability", s 122, 124f, 128, båda i David Frisby & Mike Featherstone (eds), *Simmel on Culture. Selected Writings*, London 2000.

Karin Sennefeldt, f 1972, är forskarasistent vid Historiska institutionen, Uppsala universitet. Hon disputerade 2001 på avhandlingen *Den politiska sjukan. Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur* och arbetar för närvarande med en studie av rum och politisering vid frihetstidens riksdagar.

Adress: Historiska institutionen, Uppsala universitet, Box 628, 751 26 Uppsala
E-post: karin.sennefeldt@hist.uu.se

I forskningen om frihetstiden har det politiska livet i Stockholm utanför riksdagens plena och utskottens möten spelat en märkvärdigt underordnad roll. Därmed inte sagt att tidigare forskning inte känt till det florerande umgängeslivet på krogar, vinskänkar, kaffehus och på Riddarhusstorget. Det har man visst gjort, men det har inte utgjort mer än en fond för partiverksamhet och riksdagsbeslut.³ Undantagen är Ulla Johanson, som har studerat riksdagsmäns villkor under vistelsen i Stockholm 1755–1756, och Ingemar Carlsson, som lyft fram klubbarnas tillkomst i samband med partiernas organisering på 1730- och 1740-talen.⁴ Av flera forskare har dock umgängeslivet betraktats som en perifer eller rent av skamlig del av den politiska historien.⁵ Det internationella forskningsläget kring parlamentariker och deras umgänge har främst behandlat engelska förhållanden i ett flertal mindre studier. Större studier och perspektiv saknas emellertid.⁶

Denna artikel om riksdagsmännens umgängesliv i Stockholm under frihetstiden tar sin utgångspunkt i enkla frågor om vem som deltog, var man träffades, under vilka former man träffades och vilka funktioner umgängeslivet hade. Detta är betydelsefullt. Alla kände inte till regler och värderingar kring socialt umgänge kring riksdagen. Att komma som nykomling till staden, att träffa människor som man diskuterade politik med, betydde också att man genomgick en läroprocess, en socialisering, för att behärska det politiska spelet och göra det mesta av politiska kontakter.⁷ Umgängeslivet och dess koder var emellertid inte bara ett regelverk som det var praktiskt att känna till som politiker. Det öppnade också möjligheter till socialt avancemang. Koder-

3. Se t. ex. Michael Metcalf, "Hattar och mössor 1766–72. Den sena frihetstidens partisystem i komparativ belysning", i Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm & Helsingfors 2003, s 43.

4. Ulla Johanson, "Borgarståndsledamöternas traktamenten vid riksdagen i Stockholm 1755–1756", i Lars Björlin m. fl. (red), *Från medeltid till dataålder. Festskrift till Sven Ulric Palme*, Stockholm 1972; Ulla Johanson, "Hattar och mössor i borgarståndet 1755–56", *Historisk tidskrift* 1973; Ulla Johanson, "Ridderskapet och Adelen vid 1755–1756 års riksdag. Studier kring Stockholm som riksdagsstad" i *Samfundet St Eriks Årsbok* 1979; Ingemar Carlsson, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför "lilla ofreden". Sagan Om Hästen och Wår-Wisa i samtidspolitisk belysning*, Lund 1966, s 37; Ingemar Carlsson, *Parti-partiväsen – partipolitiker 1731–43. Kring uppkomsten av våra första partier*, Stockholm 1981, s 112–121.

5. Se t. ex. Per-Erik Brolin, *Hattar och mössor i borgarståndet 1760–1766*, Uppsala 1953; Michael Roberts, *Sverige under frihetstiden 1719–1772*, Stockholm 1995.

6. Se t. ex. Pauline Croft, "Capital Life. Members of parliament outside the House", i Thomas Cogswell, Richard Gust & Peter Lake (eds), *Politics, Religion and Popularity in Stuart Britain*, Cambridge 2002, och Holger Hoock, "From Beefsteak to Turtle. Artists' Dinner Culture in Eighteenth-Century London", *Huntington Library Quarterly* 2003:1 & 2003:2, s 28, noter med där anförd litteratur.

7. Lawrence E. Klein, "Politeness for plebs. Consumption and social identity in early eighteenth-century England" i Ann Birmingham & John Brewer (eds), *The Consumption of Culture 1600–1800. Image, Object, Text*, London & New York 1995, s 362ff.

na kunde fungera som en karta för den socialt ambitiösa att navigera efter. Att kunna koderna var ett sätt att visa sig nyttig och verksam – egenskaper av yttersta vikt hos den politiskt aktiva. Att delta i umgänget och lära sig dess koder var alltså ett sätt att omvandla identiteter.⁸

Underlaget för undersökningen kommer från ett flertal olika källor. Få källor ger utförliga beskrivningar av umgängeslivet bland riksdagsmännen – Carl Tersmedens memoarer utgör undantaget – och undersökningen blir med nödvändighet ett pusselarbete. Tryckta utgåvor av memoarer, brev, riksdagsjournaler och dagböcker liksom otryckta kulturhistoriska skildringar har använts för att få beskrivningar av politikens informella sammanhang. För att få inblick även i de lägre ståndens umgängesliv har jag hänvisats till olika rätttegångar i ständerkommissioner, äldre kommittéer och Svea hovrätt som har rannsakat framför allt bönders verksamhet i Stockholm.

Former och ideal för socialt umgänge genomgick i västvärlden en stor förändring under 1700-talet – en förändring som kan sammanfattas som en rörelse från audiens till salong, från hövlighet till intimitet, från yttre sken till inre kvaliteter. Hovet, med dess strikta koder och hierarkiska manifestationer, var idealet för umgängeslivet bland eliten från det tidiga 1600-talet och framåt. Det yttre var det mest betydelsefulla vid middagar, i konversation och i etikett. Nya umgängesformer utvecklades mot slutet av 1700-talet när denna gamla typ av hövlighet allt mer uppfattades som formelartad, artificiell och obsolet. Reaktionen blev att socialt umgänge idealt baserades på förnuft och jämlikhetssträvan. Deltagande byggde på individens personliga egenskaper, medan korporativa distinktioner var mindre viktiga.⁹

Drivande i denna utveckling var salongskulturen. Salongen fungerade som forum för förfinad och förnuftig diskussion, ofta under ledning av en kvinna i hennes eget hem. Salongslivet hade sina egna normer och övervakades av *salonnières*, som såg till att konversationen förblev belevad. Formella regler för tal och uppträdande fanns kvar, men nu behövdes de för att undvika missförstånd som kunde uppstå när deltagarna hade skilda sociala bakgrunder.¹⁰ Tillsammans med den franska salongen har framför allt det engelska kaffehuset fått stå modell för alternativet till hovet. På kaffehuset rådde nya nor-

8. Klein 1995, s 364ff, 376f.

9. Jacques Revel, "The Uses of Civility", s 190–205, och Jean-Louis Flandrin, "Distinction through Taste", s 270–271, båda i Roger Chartier (ed), Philippe Ariès & Georges Duby (huvudred), *A History of Private Life, vol. III. Passions of the Renaissance*, Cambridge Mass. & London 1989.

10. Dena Goodman, *The Republic of Letters. A Cultural History of the French Enlightenment*, Ithaca & London 1994, s 91, 97, 99ff, 105.

mer för förfinat umgänge, präglade av ideal som öppet utbyte av information och stor tillgänglighet, åtminstone för män ur adeln och borgarklassen. Från att inledningsvis ha uppfattats som farliga uppvärderades kaffehuset allt mer under 1700-talets gång och kom att betraktas som en del i en växande offentlighet.¹¹

Samtidigt som normerna för förfinat umgänge förändrades under 1700-talet ökade även det politiska inslaget i umgänget, menar Susan E. Whyman. Hon har studerat hur den engelska adelsfamiljen Verney använde umgängeslivet i politiska syften kring sekelskiftet 1700. Nationell politik invaderade umgänget, mutor och användningen av reda pengar blev acceptabelt, partiskillnader kapade sociala band; en gemensam samhällsställning, släktskap och geografisk närhet var inte längre tillräckligt för att garantera lojalitet. Gästfrihet och pengar blev förutsättningar för att vinna val. Politikerhustrun blev betydelsefull som ansvarig för denna del av den politiska arenan. Umgänget kunde heller inte längre begränsas till dem som hade samma ställning som man själv – en ambitiös politiker måste umgås med alla som kunde påverka hans egen ställning, även om de tillhörde vad som föraktfullt betraktades som mobben.¹²

En relevant fråga är i vilken utsträckning dessa förändringar påverkade umgängeslivet bland de lägre stånden. Säkerligen gjorde de det till en del: manifestationer av sociala hierarkier behövde med nödvändighet någon som spelade rollen som underordnad. Jämlikheten och meritokratin i det sena 1700-talets umgängesliv gynnade också dem som kunde få del av ett umgänge som tidigare hade förnekats dem.

Umgängeslivet bland de lägre stånden beskrivs ofta utifrån drickandets sociala och kulturella betydelse. Detta är ett område där de lägre stånden har rönt betydligt mer uppmärksamhet än eliten. Drickandets betydelse var stor i ett samhälle där alla definierade sig själva i förhållande till andra. Att dricka

11. Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, Lund 1984; Tim Harris, "The Problem of 'Popular Political Culture' in Seventeenth-century London", *History of European Ideas* 1989:1, s 51; Lawrence E Klein "Coffeehouse Civility, 1660–1714: An Aspect of Post-Courtly Culture in England", *Huntington Library Quarterly* 1997:1; Brian Cowan, "What was Masculine about the Public Sphere? Gender and the Coffeehouse Milieu in post-Restoration England", *History Workshop Journal*, nr 51 2001.

12. Susan E. Whyman, *Sociability and Power in Late-Stuart England. The Cultural Worlds of the Verneys 1660–1720*, Oxford 1999, s 147ff, 163, 168, 170–173, 179.

tillsammans var tecken på tillit och beroende, det understödde kollektiva identiteter och fungerade integrerande eller exkluderande. Även denna form av umgängesliv var starkt reglerad av sociala koder och att bryta mot reglerna innebar att man uteslöts ur umgänget. Skålandet var en populär sedvänja i Sverige som manifesterade sociala band och skyldigheter. Drickande skedde vid alla möjliga tillfällen, när man förmedlade nyheter eller när man avslutade affärsuppgörelser. På krogar, källare och kaféer i Europa och Nordamerika har politisk diskussion florerat och politik kopplats samman med drickandet.¹³

Peter Burkes beskrivning av det allt vidare gapet mellan elit- och folkkultur har fått stå modell för uppfattningen om den kulturella utvecklingen på 1700-talet. Att göra en uppdelning mellan elitkultur och folklig kultur blir dock med nödvändighet en konstruktion.¹⁴ Burkes distinktion mellan elit och folk har kritiserats för att den föreger en onödig distans mellan samhällsgrupper som de facto ständigt interagerade med varandra. Kontakten mellan hög och låg påverkade folkligt politiskt agerande och folkkulturen som helhet. Man skall heller inte bortse från att andra lojaliteter än stånd kunde besjåla dem som agerade på den politiska arenan och att elit och folk mycket väl kunde ha liknande intressen.¹⁵ Lawrence Klein har för umgängeslivets område visat att det förfinade umgänget (*polite society*) fungerade som ett sätt för lägre samhällsgrupper att avancera eftersom det var en sfär där olika samhällsgrupper möttes. Normer som omgav umgängeslivet må ha utsagt att sällskapet var gentilt men detta är en beskrivning av hur man uppförde sig, inte av vilka sociala grupper som verkligen var närvarande.¹⁶

Man kan mycket väl betrakta de lägre ståndens förändrade umgängesformer, oavsett om det skett genom interaktion eller appropriation, som en eftergivning av elitkulturen, som ett pretentiöst spel om socialt avancemang. Det

13. Susanna Barrows & Robin Room, "Introduction", i Susanna Barrows & Robin Room (eds), *Drinking. Behavior and Belief in Modern History*, Berkeley, Los Angeles & Oxford 1991, s 8, 10; David W. Conroy, *In Public Houses. Drink and the Revolution of Authority in Colonial Massachusetts*, Chapel Hill & London 1995; Peter Thompson, *Rum, Punch and Revolution. Taverngoing and Public Life in Eighteenth-Century Philadelphia*, Philadelphia 1999; B. Ann Tlusty, *Bacchus and Civic Order. The Culture of Drink in Early Modern Germany*, Charlottesville & London 2001; Lars Geschwind, *Stökiga studenter. Social kontroll och identifikation vid universiteten i Uppsala, Dorpat och Åbo under 1600-talet*, Uppsala 2001, s 136, 143; Christina Mattsson, *Från Helan till lilla Mansasse. Den svenska snapsvisans historia*, Stockholm 2002, s 21–28.

14. Peter Burke, *Folklig kultur i Europa 1500–1800*, Stockholm 1983, s 264–318.

15. Harris 1989; Tim Harris, "Problematising Popular Culture", i Tim Harris (ed), *Popular Culture in England, c. 1500–1850*, Basingstoke & London 1995, s 5, 14f, 20ff, 26.

16. Klein 1995, s 362f; Peter Clark, *Sociability and Urbanity. Clubs and Societies in the Eighteenth-Century City*, The H. J. Dyos Memorial Lecture 23 April 1986, Victorian Studies Centre, University of Leicester, s 16, 20ff.

är dock att underskatta identitetens betydelse. Identiteter bygger lika mycket på drömmar och pretentioner som på formell social ställning. Efterhärmande är ett sätt att visa vart man tycker att man är på väg. Identiteter bör snarast betraktas som en mängd olika färdigheter som man pragmatiskt kan använda sig av i olika sammanhang just tack vare att de är sammansatta, eller till och med självmotsägande.¹⁷

Stockholm var under frihetstidens riksdagar en plats som gav utrymme och möjlighet för omvandling av identiteter. Under perioden skedde en övergång i umgängeslivets former, förändringar i hur man gjorde politik och sociala förändringar som bäddade för reformer av det politiska systemet. Riksdagsumgänget i Stockholm är särskilt intressant eftersom det omfattade ett ovanligt stort socialt spektrum med en hög grad av interaktion stånden emellan. I svaret på frågor om vem som var med, vad man gjorde, var man höll till och hur man skulle bete sig ligger också riksdagsumgängets politiska och sociala potential. Det sociala umgänget gjorde att politisk tillhörighet blev något man kunde lära sig, inte något man föddes till.

Kostholm

Riksdagsmännen anlände till en huvudstad som år 1720 hade ungefär 45 000 invånare. Invånarantalet steg därefter försiktigt för att uppgå till omkring 60 000 personer vid mitten av 1700-talet. Trots att expansionen från 1600-talet hade avstannat fortfor Stockholm att på 1700-talet vara rikets kulturella och politiska centrum. Möten mellan rikets ständer hade hållits i Stockholm under Karl XII:s utlandsvistelse och Stockholm var också den plats som riksdagsordningen 1723 förordade som riksdagsort.¹⁸

Medan riksdagen höll möte ökade Stockholms invånarantal drastiskt. Under ständermötena var Stockholm värd för omkring 1 000 medlemmar av ridderskapet och adeln, prästerskapets 51 företrädare, borgerskapets omkring 90 representanter för rikets städer och bondeståndets cirka 150 medlemmar. Riksdagsmännens antal ökade också under frihetstidens gång vilket framför allt har att göra med riksdagens ökade betydelse för de ofrälse stånden: antalet riksdagsmän från borgarståndet ökade med en tredjedel mellan 1738 och 1771. En del av alla riksdagsmän bodde redan i Stockholm, mest framträdan-

17. Klein 1995, s 363, 377.

18. Eva Eggeby & Klas Nyberg, "Stad i stagnation" i Lars Nilsson (red), *Staden på vattnet*, vol. 1, Stockholm 2002, s 189; Fredrik Lagerroth, *Sveriges riksdag: historisk och statsvetenskaplig framställning. Frihetstidens maktägande ständer 1719–1772. Riksdagens historia intill 1865*, vol 5:1, Stockholm 1934, s 100.

de var Stockholmsadeln, som ibland utgjorde en tredjedel av adelns representation. Stockholms stad hade också rätt att sända åtta präster och tio borgare till riksdagen.¹⁹

Ständermötet attraherade inte bara riksdagsmän från hela riket. Under riksdagen var staden också full av generaler och officerare.²⁰ Att vara i Stockholm var också av yttersta vikt för supplikanter som kom inte bara för att träffa kungen utan också företrädare för de olika stånden. Delegationer av bönder besökte periodvis huvudstaden för att träffa sin representant vid riksdagen och undersöka om han befordrade hemortens sak på ett korrekt sätt.²¹ Många kom också till riksdagen men blev inte antagna som ledamöter av sitt stånd av olika skäl. Oftast var det för att representantens fullmakt eller rätt att representera ståndet ifrågasattes. Tämmligen ofta stannade ändå dessa personer kvar i huvudstaden och bevakade partiintressen eller lokala angelägenheter – trots att de inte hade någon rätt att delta i riksdagens arbete.²² Så var exempelvis fallet med bonden Jan Persson och prosten Jakob Serenius som båda kom till riksdagen 1755. Ingen av dem blev accepterad som ledamot av sitt respektive stånd på grund av teknikaliteter men de stannade kvar i huvudstaden under riksdagens lopp.²³

Riksdagsmännen stannade sällan i Stockholm under hela riksdagen. Det var snarare så att de reste fram och åter mellan hemorten och Stockholm.²⁴

19. Lagerroth 1934, s 226f; J. E. Nilsson, "Borgarståndet", s 240ff, Ragnar Olsson, "Bondeståndet", s 304, båda i Fredrik Lagerroth (red), *Sveriges riksdag: historisk och statsvetenskaplig framställning. Frihetstidens maktägande ständer 1719–1772*, Riksdagens historia intill 1865, vol. 5:1, Stockholm 1934; Johanson 1979, s 54. Jfr Michael F. Metcalf, "Frihetstidens riksdag (1719–1772)", i Nils Stjernquist (red), *Riksdagen genom tiderna*, Stockholm 1985, s 122f, 126. Det exakta antalet ledamöter är svårt att avgöra. Johanson nämner att 1 337 adelsmän deltog i riksdagen 1755–1756 och att detta var ovanligt många. Metcalf anger 1 200 adelsmän som mest.

20. Carl Christopher Gjörwell, "Anteckningar af Carl Christopher Gjörwell om sig sjelf, samtida personer och händelser 1731–1757" i *Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning. Tidskrift utgifven af Föreningen för Skånes fornminnen och historia genom M. Weibull*, 1873, s 118.

21. Johan Gabriel Oxenstierna, *Ljuva ungdomstid. Dagbok 1766–1768*, Uppsala 1965, 17/11 1768, s 164; Karin Sennefelt, *Den politiska sjuken. Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur*, Hedemora 2001, s 134–137.

22. Kommissionen över stämplingar mot regeringsformen, protokoll, Riksdagens kommissioner, Ständernas arkiv (Kommission 1723), Riksarkivet (RA), 13/6 1723, fol 313f, 318; *Bondeståndets riksdagsprotokoll 1751–1756*, vol 7, utg av Sten Landahl, Stockholm 1963 (BdP), 12/3 1752, s 155, 435; Karin Sennefelt, "Mellan hemligt och offentligt. Sven Hofman vid riksdagen 1765–66", i Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red), *Riksdag, kaffehus och predikstol. Frihetstidens politiska kultur 1766–1772*, Stockholm & Helsingfors 2003.

23. Gjörwell 1873, s 97; Axel Norberg, "En bondeledares fall. Johan Persson i Stora Tuna vid 1755–56 års riksdag", *Personhistorisk tidskrift*, 1981, s 87–96.

24. Sennefelt 2001, s 137–141, 164. I riksdagsprotokollen förekommer ofta ansökningar från ledamöterna att få resa hem av olika anledningar.

Därför är det också svårt att avgöra hur många personer som var i Stockholm vid en given tidpunkt. Förväntades politiska motsättningar drogs många till staden.²⁵ Riksdagsmännen tog också chansen att lämna staden så snart de kunde och närvaron minskade allt efter riksdagens gång. Adelsn representation var som störst vid början av riksdagarna när viktiga val av lantmarskalk och utskott skulle ske. Förhållandet accentuerades om ständermötet varade länge. Enligt regeringsformen 1719/20 skulle riksdagarna inte hålla på längre än tre månader och inte ha längre uppehåll än tre år. I praktiken varade riksdagarna betydligt längre. Kulmen kom på 1760-talet med möten på 20 och 21 månader. Politiska fluktuationer kunde dock locka tillbaka de avresta till Stockholm igen.²⁶

I denna stad, i vilken alla rikets viktiga politiska institutioner fanns inom gångavstånd från varandra, var tillgängligheten till politiken och politiker enorm. Stockholmsbor kunde mycket väl känna igen politiskt inflytelserika personer. Carl Gyllenborg, greve och blivande riksråd, blev igenkänd när han promenerade från Riddarhustorget till Slottet.²⁷ Riksråden, som var i Stockholm också mellan riksdagarna, kändes igen på sina vagnar. Regeringskrisen 1768, när kungen ville inkalla riksdagen medan riksrådet vägrade, ledde till oroligheter i centrala Stockholm. Riksråden möttes med onåd på gatorna, enligt kanslisten Johan Gabriel Oxenstierna, och vågade inte använda sina vagnar på de större vägarna av rädsla för att bli igenkända. När de passerade folksamlingar möttes de av smädelser, snarare än de vanliga hövliga hälsningarna.²⁸ Ledamöter av bondeståndet var också igenkännbara för Stockholmsborna på sin klädsel.²⁹

Stockholm var också platsen att vara på om man ville ha information i politiska frågor. Det som hände där var viktigt för folk ute i landet. Bonderiksdagsmannen Pål Svensson tyckte 1752 att ståndet skulle tjäna på att ha en representant kvar i Stockholm också mellan riksdagarna. Han föreslog att en pålitlig ombudsman skulle ha uppdraget att bevaka ståndets intressen och

25. *Ur Axel Reuterholms dagbok. Några kulturbilder från frihetstiden utgivna av Henrik Schück*, Stockholm 1921, s 43; Cjörwell 1873, s 98; Johanson 1979, s 54.

26. *Amiral Carl Tersmedens memoarer*, vol 4, utg av Nils Erdmann, Stockholm 1917, s 166; Gustav Fredrik Gyllenborg, *Mitt lefverne 1731–1775. Självbiografiska anteckningar af Gustaf Fredrik Gyllenborg*, Stockholm 1885, s 97; Tilas 1974, s 76; Johanson 1979, s 60f; Carlsson 1981, s 126f; Metcalf 1985, s 117, 128.

27. Kommission 1723, protokoll, 27/5 1723, fol 263.

28. Oxenstierna 1965, 19/12 1768, s 174.

29. BdP 12, 13/11 1751, 8, 13/2 1752, s 65f, 118ff, 123.

upprätthålla korrespondens med lokalsamhällena.³⁰ Ett par månader tidigare hade också finska bönder diskuterat att ha en representant i Stockholm. Ingen av dessa idéer realiserades,³¹ men de understryker den vikt riksdagsmännen lade vid närvaron i Stockholm för att få trovärdig information och kunna ha något inflytande över politiken.

Inkvartering var dyrt i Stockholm i jämförelse med andra städer i landet. Biskop Andreas Rhyzelius talade om huvudstaden som "Kostholm".³² Hyrorna steg kraftigt inför en riksdag, liksom priserna på ved och ljus. Detta var särskilt problematiskt för adeln som inte hade några valmän som ersatte dem för deras utlägg samtidigt som en viss livsstil måste upprätthållas. Vare sig man var adelsman eller bonde skedde inkvarteringen antingen hos släktingar eller i ett eller flera rum som man hyrde av Stockholmsborgare.³³ Bönder delade ofta rum med kamrater från samma län eller del av landet men även bland bönderna avspeglades sociala hierarkier i boendet. Ståndets två starka män hyrde 1755 egna rum – den erfarne Jan Persson hos en borgare och talmannen Olof Håkansson på en vinkällare, där värdinnans rörelse fungerade som förmak där besökare kunde vänta.³⁴

För personer av högre stånd ansågs det allra bäst att hyra rum antingen i Staden, nuvarande Gamla stan, eller på nedre Norrmalm. Denna del av staden var mest ansedd, man hade nära till ständernas olika mötesplatser, Slottet, kungshuset och Riddarhustorget. Det var också här som hyrorna var högst. Carl Fredrik Mennander lyckades 1771 pressa hyran på några möblerade rum på Storkyrkobrinken åt sin far biskopen till 90 daler i veckan. Längre bort fick man betala 12 plåtar medan priserna på Söder låg på 60 daler.³⁵

Att levnadsomkostnaderna var höga i staden diskuterades i plenum. För

30. BdP 18/3 1752, s 167f, bilaga 12, s 379f.

31. Sten Landahl, "Förord", i *Bondeståndets riksdagsprotokoll 1751–1756*, vol 7, Stockholm 1963, s 5f.

32. *Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt leverne*. Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska föreningen III:2, Uppsala 1901, s 137, 145, 157, 170f. Rhyzelius kallar även Stockholm sin "plågort", s 157.

33. C. F. Mennander till C. F. Mennander 25/4 1766, *Svenska memoarer och bref III. Fredenheims och Mennanders brefväxling*, utg av Henrik Schück, Stockholm 1901, s 39; Rhyzelius 1901, s 142, 152, 170; Gunnar Olsson, *Hattar och mössor. Studier över partiväsendet i Sverige 1751–1762*, Göteborg 1963, s 216f; Johanson 1972, s 125, 128f; Johanson 1979, s 48–54, 61f; Bo Hammarlund, *Politik utan partier. Studier i Sveriges politiska liv 1726–1727*, Stockholm 1985, s 189, 196.

34. Kommissionen vid riksdagen 1755–56, Riksdagens kommissioner, Ständernas arkiv (Kommission 1755–56), RA, protokoll, vol 60, 10, 11/12 1755 fol 175, 177, 183, 187, handlingar, vol 70, utdrag ur Kungl. Slottsrådets protokoll 11/12 1755, fol. 84, 86, 88. Se även Kommission 1723, protokoll, 17, 22/6 1723, fol 333, 401.

35. Johanson 1979, s 49; C. F. Mennander till C. F. Mennander 8/3, 12/4 1771, s 111, 116f (myntsflag anges ej); Gyllenberg 1885, s 84.

att klara sig i Stockholm ansåg bondeståndet 1756 att en ledamot behövde riksdagspenningar från hemorten på minst 7 daler Kmt om dagen. Summan skulle räcka till hyra, ljus, ved, tvätt och måltider. I verkligheten fick både bönder och borgare mindre summor att klara sig på vid samma ständermöte. Borgaren från Piteå hade de snålaste riksdagspenningarna på 3 daler Kmt om dagen, medan hans kamrat från örlogsstaden Karlskrona ersattes med 40 daler Kmt.³⁶

Till omkostnaderna för att bo i Stockholm under riksdagen kom också utgifterna för umgängeslivet. Ståndens talmän ersattes av riksdagen för utlägg som "talmanskapet enligt tidens sed krävde".³⁷ Bjudningar och gästfrihet var en del av arbetet för den som ville bli vald till viktiga förtroendeuppdrag. Borgaren Reinhold Antonsson, som ställde upp i valet till talman, kom inte ensam till Stockholm. Han hade med sig ett helt följe som kunde vara praktiskt om man skulle hålla bjudningar.³⁸ Riksdagspenningarna som ledamöterna fick hemifrån skulle heller inte bara räcka till ledamoten själv utan också gärna till att genom värdskap i olika sammanhang befördra hemortens intressen. Borgaren från Sundsvall lämnade in en räkning till magistraten när han kom hem från riksdagen 1756 och ville få ersättning för sina utlägg i Stockholm. Räkningen var på 4 934 daler Kmt som hade spenderats på bjudningar och på småsummor som hade delats ut till riksdagsmän av andra stånd.³⁹

Stockholmsliv

Riksdagsmän, supplikanter och andra intresserade anlände till en stad som sjöd av politisk diskussion i väntan på riksdagens öppnande. Till stor del associerades ankomsten till Stockholm med deltagande i politiken – den nyadlade riksdagsmannen Carl Tersmeden jämställde "Stockholmsliv" med politiskt liv.⁴⁰ Att vara riksdagsman innebar att man deltog i det livliga umgängeslivet i staden. På vinskänkar, källare och krogar samlades inte bara riksdagsmännen utan också de som kommit till staden för att träffa sina representanter. Riksdagspolitiken färgade umgängeslivet och genomsyrade den

36. Johanson 1972, s 129f; *Bondeståndets riksdagsprotokoll 1746–47*, vol 6, utg av Sten Landahl, Stockholm 1957 (BdP), 15/12 1747, s 752.

37. Carl Gustaf Malmström, *Sveriges politiska historia från Karl XII:s död till statshöfvingen 1772*, vol. 2, Stockholm 1895, s 455.

38. Tilas 1974, s 14. Se även Tersmeden 1917, s 129ff.

39. Johanson 1972, s 127f.

40. Tersmeden 1917, s 128, 256; Reuterholm 1921, s 40.

sociala interaktionen – ”Poli(ti)ken intager alla sinnen, uppfyller alla samtal...”, enligt en samtida betraktare.⁴¹ Umgängeslivet hade många olika funktioner och var en institutionaliserad del av riksdagsvistelsen från frihetstidens början. Umgänget kunde fungera som del i ett socialt utbyte av tjänster och gentjänster mellan olika aktörer. Här deltog inte bara riksdagsmännen utan också de många ämbetsmän som fanns i staden.⁴²

Den aspekt av umgängeslivet som har uppmärksamats av tidigare forskning är den politiska mobilisering som pågick inför riksdagarna. Umgängeslivet i sig har dock inte varit under luppen utan blott en mer specifik del därav, de av partierna ordnade och finansierade öppna bord och klubbar främst för tillresta adelsmän. Stånden möttes inte varje dag och om pausen mellan sessionerna blev för lång kunde partiloyaliteten falna. Politiska grupperingar använde umgängeslivet för att skaffa nya anhängare och för att diskutera politisk taktik. Öppna bord erbjöds i början av riksdagen inför val av talmän och utskottsledamöter. Klubbarnas främsta syfte var att skapa en majoritet vid riksdagen – med Carl Tersmedens ord inrättades klubbarna för att ”hålla de mindre kunniga tillsammans”. Partiloyaliteter var alltid rörliga och mobilisering alltid nödvändigt. Mobilisering skedde inte alltid på klubbar utan också i hemmen i början av riksdagarna.⁴³

De politiska klubbarna hade få likheter med samtida klubbar i England eller de klubbar och associationer som växte fram i Sverige vid sekelskiftet 1800. Visst var klubbarna homosociala miljöer med politiska diskussionsämnen, men därmed upphör också likheterna med vad som brukar anses karakterisera den borgerliga offentligheten vad gäller deltagare eller diskurs.⁴⁴

41. Gyllenberg 1885, s 77.

42. C. F. Mennander till C. F. Mennander 21/11 1766, 24/6 1768, s 47, 70; Gyllenberg 1885, s 60f.

43. Reuterholm 1921, s 47ff, 53f; Rhyzelius 1901, s 122; Tersmeden 1917, s 157, 165, *Amiral Carl Tersmedens memoarer*, vol 5, utg av Nils Erdmann, Stockholm 1918, s 10; Tilas 1974, s 29, 77; Johan Arckenholtz, *Sagu-Brott af 1734 Års Riksdag i Stockholm*, utg genom Ingemar Carlsson, Stockholm 2003, s 61f, 70, 73, 75, 106f, 186f; Olsson 1963, s 197–211, 222ff; Johanson 1973, s 490, 497, 521f; Michael F Metcalf, ”The First ‘Modern’ Party System? Political Parties, Sweden’s Age of Liberty and the Historians”, *Scandinavian Journal of History*, vol 2 1977 (a), s 268; Michael F. Metcalf, *Russia, England and Swedish Party Politics 1762–1766. The Interplay between Great Power Diplomacy and Domestic Politics during Sweden’s Age of Liberty*, Stockholm 1977 (b), s 123f, 131; Michael F. Metcalf, ”Structuring Parliamentary Politics. Party Organization in Eighteenth-century Sweden”, i *Parliaments, Estates and Representation*, 1981:1, s 42f; Carlsson 1981, s 112–121.

44. Kathleen Wilson, *The Sense of the People. Politics, Culture and Imperialism in England, 1715–1785*, Cambridge 1998, s 61–73; Peter Clark, *British Clubs and Societies. The Origins of an Associational World*, Oxford 2000; Torkel Jansson, ”The Age of Associations. Principles of Organization between Corporations and Mass Organizations. A Comparative Nordic Survey from a Swedish Viewpoint”, *Scandinavian Journal of History*, vol 13, 1988, s 321f, 330–335; Anders Simonsen, *Bland hederligt folk. Organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755–1800*, Göteborg 2001, s 167–177.

Klubbarna saknade grundare, fast ledarskap, formellt medlemskap, fasta aktiviteter och mötesplatser. Därför är de ofta svåra att skilja från annat umgänge. Adelsn hattklubb verkar till exempel ha ambulerat och legat på olika vinskänkar vid olika riksdagar. Klubbarna förknippades med partierna, som i sig var oklara vad gällde ledarskap, medlemskap och finansiering och vilkas verksamhet huvudsakligen knöts till riksdagarna. Den första politiska klubben uppstod i samband med partiernas uppkomst vid riksdagen 1738–1739. Allteftersom partiorganisationen utvecklades, utvecklades också klubbarna. Vid frihetstidens slut hade partierna organisationskommittéer som såg till att klubbarna var tillgängliga för alla fyra stånden från riksdagens början. Man hade också rejäl ekonomisk backning från de utländska hoven. Fick man inte pengar därifrån fick partianhängare skjuta till egna medel.⁴⁵

Även om klubblivet är den mest kända delen av umgängeslivet kring riksdagarna var det på intet sätt allenarådande. Politik diskuterades även i mindre välorganiserade sammanhang: i hemmen, på vinkällare, kaffehus och bland andra grupper än partianknutna adelsmän – och detta även före partiernas framväxt på 1730-talet. Ledamöter av bondeståndet mobiliserades i olika frågor i sina inkvarteringar eller på utskänkningsställen. Umgängeslivet var också tillfälle för informationsspridning och olika utskänkningsställen kunde fungera som informationscentraler.⁴⁶

Politiska och sociala gränser för umgängeslivet

Stadens utskänkningsställen fungerade i hög grad både inne- och uteslutande. Huruvida man gick på olika utskänkningsställen var ofta en fråga om vad man hade råd med – något som förstas gav en viss uppdelning av gästerna. Utskänkningsställena var uppdelade i tre kategorier beroende på vilka privilegier ägaren hade avseende servering av alkoholrycker. Vinkällare och vinskänkar var de mest exklusiva. De ägdes av borgare som hade licens att både importera och sälja viner, såväl till andra handelsmän som att servera på lokal. Den andra kategorin, värdshuset, serverade både mat och vin men fick

45. Tersmeden 1917, s 129, 157, 165, 256f; Olsson 1963, s 191, 222ff, 232; Johanson 1973, s 491; Metcalf 1977a, s 267, 285f; Metcalf 1977b, kap V; Metcalf 1981 s 37ff, 41ff, 46; Carlsson 1981, s 112f, 116f.

46. Kommission 1723, protokoll, 13, 21–22, 28/6 15/7 1723, fol. 317f, 381, 400, 404, 426, 428f, 528ff; Johan Browallius dagbok, 1/3, 1/4, 8/6 1738, 23/1, 4, 6/3 1739, N 971, Uppsala universitetsbibliotek; *Dagboks-anteckningar af Johan Gabriel Oxenstierna åren 1769–1771*, Uppsala 1881, 4/3 1769, s 11; Tilas 1974, s 84; Lennart Thanner, *Revolutionen i Sverige efter Karl XII:s död. Den inrikespolitiska maktkampen under tidigare delen av Ulrika Eleonora d.y:s regering*, Uppsala 1953, s 265; Hammarlund 1985, s 171.

inte importera själva utan måste köpa vin från vinskänkarna. Både vinkällare och värdshus kunde vara stora inrättningar med många rum som dessutom erbjöd övernattningsmöjligheter. Slutligen fanns de vanliga krogarna som serverade öl och brännvin och ibland även enklare måltider. Krogar hölls vanligen i privata hem och kunde vara mycket små.⁴⁷

Kaffehuset i Stockholm var vid frihetstidens början minst 15 stycken och verkar under den första halvan av 1700-talet framför allt ha gästats av adelsmän och ämbetsmän, någon gång av en präst, även om kundkretsen är svår att bestämma. 1740 möttes unga män bland de ofrälse ståndspersonerna på Strömbecks kaffehus på Norrmalmstorg för att spela kort.⁴⁸ Även om kaffehus var relativt exklusiva platser var de på intet vis enklaver för adeln. Abraham Dahlén, en notarie vid ständernas kontor, mötte 1723 kapten Prange på Poppelmans kaffehus och diskuterade skrivelser han skrev åt bondeståndet. Dahlén träffade också kommissarie Osthoff på kaffehuset Pärlan av samma anledning.⁴⁹ Det är värt att notera att Dahlén aldrig träffade bönder på kaffehus, bara i olika personers hem.

Inte bara ekonomin avgjorde vilka platser riksdagsmännen gästade. Ofta var det politiska sympatier som avgjorde vilka kretsar man umgicks i och vilka utskänkningsställen man frekventerade. Det finns många belägg för hur partiträtor har genomsyrat det sociala umgänget under frihetstiden.⁵⁰ Partiloyaliteter gick på tvärs med ståndssolidariteten hos adeln, och vid den viktigaste mössklubben var det 1766 några officerare som röstat mot ett mössföreslag i riksdagen som klandrades för det. En särskilt nitisk mössanhängare sade att klubben bara var till för dem som hade röstat för förslaget. Han förordade att officerarna skulle kastas ut. Även bland bönder och präster delades stånden på olika klubbar.⁵¹ Umgänget användes för att skapa och upprätthålla lojaliteter. Bråk i partileden försökte ledarskiktet snabbt att överbrygga genom att hålla bjudningar: riksdagsmän av borganståndet som var splittrade

47. Gunnar Hellström, "Vinskänkar och källare i staden inom broarna under Karl XII:s tid och frihetstiden" i *Samfundet Sankt Eriks Årsbok*, 1957, s 92 och passim.

48. *Den Nu för Tiden florerande Widberömda Kongl. Residence-Staden Stockholm*, A. J. v. Hene!, Stockholm 1728 s 212f; *Amiral Carl Tersmedens memoarer*, vol 3, utg av Nils Erdmann, Stockholm 1916, s 35; Vitterhet, samlingar, Miscellanea Tomus I och II, Vs 52, Kungliga biblioteket, s 39ff; Arckenholtz 2003, s 42; Gjörwell 1873, s 113. Se även Kommission 1755–56, protokoll vol 60, 19/12 1755, fol 272.

49. Kommission 1723, protokoll, 20/6, 19/7 1723, fol 374f, 537.

50. Oxenstierna 1965, 31/7 1768, s 126; Arckenholtz 2003, s 42; Carlsson 1981, s 154, 158–162.

51. Tilas 1974, s 26, 84, 88; Erland Alexandersson, *Bondeståndet i riksdagen 1760–1772*, Lund 1975, s 181f; Sennefelt 2003, s 9.

i tre grupperingar försökte man också skapa sämja mellan genom att hålla en middag på Lorensberg för hela ståndet.⁵²

Vilket parti man stödde avgjorde i stort vart man gick och var man känd sympatisör av ett parti ansågs det misstänkt att besöka motståndarnas klubbar.⁵³ Partiskillnadernas betydelse verkar dock ha varierat med det politiska klimatet och det ställe man valde att besöka. Somliga platser var laddade med politiska konnotationer. 1755 och 1756 träffades mössanhängare på Bergmans kaffehus. Detta var också tummelplatsen för konspiratörerna bakom statskupsförsöket vid samma riksdag. Hattanhängare, som var betydligt fler vid denna riksdag, kunde gå vart de ville.⁵⁴ Klubbar var dock flexibla institutioner, och fluktuationer i politiska tendenser betydde också att umgängeslivets mönster ändrades. Partiloyaliteterna var inte starkare än att mössanhängare kunde besöka hattklubbar när förfriskningar bjöds i stora mängder.⁵⁵ Men om partiloyaliteter stängde vissa dörrar öppnades andra. Att vara ogillad av hovet var en merit i det sociala livet efter den misslyckade statskuppen 1756.⁵⁶ Aktiva politiker var inte de enda som upprätthöll denna delning. Ibland hindrade politiska konflikter hovdamer från att delta i vissa hovfunktioner för att på det viset markera sin lojalitet med manliga släktingar.⁵⁷ Det skedde också en blandning över partilinjerna på vinkällarna. I preludivet till statskuppen 1772 fann Carl Tersmeden både hattar och mössor vid samma bord på Gumman Noak.⁵⁸

Om politiken reste hinder för vilka kretsar man kunde umgås i var deltagarnas stånd än mer betydelsefullt. Social tillhörighet påverkade umgängeslivet i stor utsträckning, inte minst dess former. På mer eller mindre officiella tillställningar för utskottsledamöter eller hela riksdagen upprätthölls ståndssamhällets skrankor. Handelsman Hyssing höll en middag dit han bjudit de fyra ståndens talmän samt alla ledamöter av sekreta utskottet, sammanlagt ungefär hundra personer.⁵⁹

När större tillställningar hölls med gäster från flera olika stånd eftersträ-

52. Tersmeden 1917, s 236f; Tilas 1974, s 64f, 75, 77.

53. Tersmeden 1916, s 260; Tersmeden 1918, s 28f; Tilas 1974, s 85, 87; Oxenstierna 1881, 15/11 1769, s 61; C. F. Mennander till C. F. Mennander 27/1 1769, s 87f.

54. Gjörwell 1873, s 113.

55. Tilas 1974, s 28f.

56. Gyllenborg 1885, s 32f.

57. Gyllenborg 1885, s 67.

58. Tersmeden 1918, s 70f.

59. Rhyzelius 1901, s 135, 151. Se även Daniel Tilas, *Anteckningar från riksdagen 1769–1770*, utg. gnm Olof Jägerskiöld, Stockholm 1977, s 22.

vade organisatören att minimera blandningen, även då middagen inte hade officiell karaktär. Därmed manifesterades sociala hierarkier. Manufakturisten Abraham Hedman bjöd ledamöter av bondeståndet på middagar under våren 1743. Målet var att övertyga bondeståndet om att välja den danske kronprinsen till svensk kronprins. Middagarna hölls på en av de mest exklusiva vinkällarna i Stockholm, Stora Christopher vid Järntorget, och finansierades av den danska regeringen. Många bönder var där, mellan 30 och 40 personer. De satt i ett stort rum och åt sin middag åtskilda från värden och värdinnan som satt i ett angränsande rum med några adelsmän. Under middagen kom Hedman in till bönderna och frågade om de var nöjda med maten och om de skulle hålla sig till den danske kronprinsen i det kommande tronföljarvalet, vilket de lovade. Abraham Hedman och hans hustru fortsatte att vara värdar för trakteringar av ledamöter av bondeståndet också vid nästa riksdag – denna gång på vinkällaren Tre Kungar på Johannesgränd.⁶⁰ Ceremonierna vid dessa tillfällen upprätthöll sociala distinktioner och indikerar att de skall ses som representativa och offentliga tillställningar.⁶¹

Vid en informell middag mötte Johan Gabriel Oxenstierna gäster från olika stånd och sociala grupper. Han jämförde blandningen med den i Noaks ark.⁶² Att han kommenterade gästernas sociala tillhörighet tyder på att en sådan blandning ännu var ovanlig 1769, eller åtminstone att sociala hierarkier aldrig ignorerades, hur jämlik stämning som än rådde i sällskapet.

Mängder av informella tillställningar skedde i ståndsspecifika kretsar: adelsmän trakterade adelsmän, borgare borgare, bönder bönder. Ståndsgränser överträdde inte lika lätt som politiska skrankor. Det fanns emellertid tillfällen då bönder besökte någon av stadens vinkällare och ledamöter av bondeståndet agerade värdar för varandra. Man gick till vinskänkarna när man hade råd och konsumerade det yppersta ställena hade att erbjuda. Några bönder slog på stort och bjöd en delegation från Dalarna på Riddarhuskällaren och Hoppet våren 1743.⁶³ De som bjöd var Olof Håkansson och Jan Persson, båda framstående ledamöter av ståndet, den förstnämnde dess talman, och var respekterade riksdagsmän i alla läger.

60. Sennefelt 2001, s 135f; Fredric Bedoire, "Mösspolitikern och manufakturisten Abraham Hedman och hans släkt", *Personhistorisk tidskrift* 1968–69, s 118, 122; Kommissorialrätten om riksdagsmannen Nils Persson för uttälser mot arvprinsen, 22/4 1747, Äldre kommittéer nr 57 (ÅK 57), RA, 13/8 1747, fol. 266; Hellström 1957, s 103, 111f.

61. Revel 1989, s 184.

62. Oxenstierna 1881, 7/3 1769, s 11.

63. Sennefelt 2001, s 136.

Herredagsmannen Jonas Nilsson, som 1747 anklagades för att "hava hållit misstänkt och skadliga trakteringar", bjöd under perioden oktober 1746 till februari 1747 i det närmaste dagligdags andra bönder på vinkällaren Förgyllda Druvan. Där drack de öl och brännvin, men framför allt franskt, spanskt och dyrt rhenskt vin, åt mat och kringlor till ett värde av 1 466 daler Kmt och 28 öre. Sällskapet hade för det mesta bestått av fyra till nio personer, någon gång så många som arton. Det hade varit många bönder hos vinskänken, men man hade inte ätit tillsammans utan suttit i matlag i olika rum.⁶⁴ På Druvan hade Jonas Nilsson och hans gäster också på sedvanligt sätt druckit "de fem skålarna" till kungen, kronprinsen och kronprinsessan, prins Gustav och rikets ständer. Möjligen ingick också i seden med de fem skålarna att slå sönder glasen, för vinskänken Gunnar Lindgren förde vid detta tillfälle upp sönderslagna glas på Jonas Nilssons räkning.⁶⁵ Jonas Nilsson hade inte råd att betala för dessa trakteringar själv utan han hade fått pengarna av Abraham Hedman. Hedman delade ut pengar till enskilda bönder vid denna riksdag mot uppvisande av räkningar från vinskänkar. Bönderna fick stå värdar för grupper av ståndsbröder som gick på vinkällare.⁶⁶

Under rannsakingen av stämplingarna mot regeringsformen vid riksdagen 1723 blev det klart att bönderna som deltagit hade varit mycket aktiva i sitt umgängesliv under riksdagarna 1720 och 1723. Bönder hade träffats hemma hos Gustav Fredrik Lewenhaupt på Kungsholmen. Där hade de diskuterat den nya regeringsformen och hur den borde ändras för att öka kungens makt. Lewenhaupt hade talat vänligt med alla bönderna och önskat dem lycka till i framtiden.⁶⁷

Lewenhaupt var inte den enda adelsman som bönderna besökte. Carl Månsson i Finne träffade många adelsmän i deras hem under sin tid i Stockholm 1723, bland dem assessorn Jakob von Hökerstedt vid flera tillfällen. Månsson hade diskuterat regeringsformen med dessa herrar och berättat vad han tyckte om den.⁶⁸ Politiska lojaliteter spelade mindre roll för de kretsar Carl Månsson valde att umgås i – medan Lewenhaupt var kungens favorit och ville återställa kungamakten var von Hökerstedt lojal med Arvid Horn och den nya regeringsformen.⁶⁹

64. ÅK 57 30/7, 4, 5/8 1747, fol 205, 208f, 214f, 220f, bilaga 6; Hellström 1957, s 126.

65. ÅK 57 5/8 1747, fol 221, bilaga 6, Jonas Nilssons räkning hos Gunnar Lindgren.

66. ÅK 57 4, 5, 10–14/8 1747, fol 210, 214, 221f, 238, 249, 257–260, 263–266, 269ff.

67. Kommission 1723, protokoll, 13/5, 13, 21/6, 1723, fol 23, 317, 324f, 392. Se även Arckenholtz 2003, s 109.

68. Kommission 1723, protokoll, 13/6 1723, fol 322f.

69. Carlsson 1981, s 164, 170, 207.

Kvinnors deltagande i umgängeslivet kan endast utrönas genom parentetiska omnämningen i källorna. Vi vet att Arvid Horns hustru, Margareta Gyllenstierna, agerade värdinna för närmare hundra män som uppuktade hennes man på hans namnsdag och födelsedag. Abraham Hedmans hustru, Petronella Hwasser, var med som värdinna på vinkällarna. När Carl Fredrik Mennander och hans kamrater på kansliet bjöd sina överordnade på middag bjöd man även med deras hustrur och när bankokassören Gottsman försökte komma undan riksdagens granskningar av hans roll i Ständernas bank var hans hustru värdinna på den middag som ordnades för hans politiska motståndare. Carl Tersmeden fick hemma hos sin syster information om vad som hänt inom politiken medan han varit utomlands.⁷⁰ Kvinnors roll i umgängeslivet kring riksdagarna har kretsat kring värdinneskapet, dock inte såsom *salonnières* utan som politikerhustrur. Alla de omnämnda kvinnorna var gifta och agerade utifrån den plattformen. Riksdagsumgänget var en manlig sfär som ibland behövde en värdinna, men kvinnornas roll i sammanhanget skall inte underskattas: när umgängeslivet är en central del av politiken är värdinnorna viktiga aktörer på den politiska arenan.

Identitetsformering

Att umgängeslivet inte uppskattades i samtiden finns många belägg för från frihetstiden – det jämfördes med korrruption och ansågs skapa split. Men vari faran egentligen låg är mera komplicerat än så. En stor fara, som också uttrycktes i lagstiftningen, var att deltagarna i umgängeslivet skulle börja tänka på ett sätt som inte passade ståndssamhällets snäva ramar. Att hålla trakteringar i syfte att vinna politiska anhängare eller att klä sig i enlighet med politisk lojalitet förbjöds av ständerna 1751. Anledningen var i båda fallen att ingen av rikets invånare hade rätt att på något sätt antyda att han (som det rörde sig om i detta fall) var mer angelägen om det allmänna bästa än någon annan.⁷¹ De som deltog i trakteringar och hade politiska tecken på sin klädsel hade tydligen inte bara skaffat sig ett nytt umgänge, de hade också börjat uppfatta sig själva som patrioter.

De som ansågs allra mest känsliga för påverkan var bönderna. Därför över-

70. Archenholtz 2003, s 106f; C. F. Mennander till C. F. Mennander 21/11 1766, s 47; Gyllenborg 1885, s 60f; Tersmeden 1916, s 25; Carlsson 1981, s 115; Sennefelt 2001, s 135f.

71. "Kongl. Maj:ts Kundgiörelse, angående några omständigheter, som wid Riksdagarne komma at tagas", 6/9 1751, III–IV, *Utdrag utur alla ifrån 1749 års slut utkomne Publique Handlingar...*, Stockholm 1756, s 3095.

vakades också de former som böndernas umgänge i Stockholm tog sig, liksom vad som faktiskt konsumerades, i betydligt högre utsträckning än vad som var fallet med de andra stånden. Vin förde med sig konnotationer av korrup-tion och mutor när det konsumerades av personer för vilka denna vara ansågs överflödig. Jonas Nilssons brott var att han på Förgyllda Druvan hållit över-flödiga trakteringar vilkas syften varit oklara.⁷² Även vid riksdagen 1755 kom frågan om bönders vinkonsumtion under rannsaking. Denna gång var det Jan Persson som anklagades för att ha hållit trakteringar i syfte att bli invald i ståndet. Rannsakingen ägnade mycket tid åt att fastställa vad som hade druckits vid olika tillställningar – detta var minst lika viktigt som vad man pratat om. Gränsdragningen mellan vad som var en laglig och en olaglig trak-tering var inte glasklar. Att det var tillåtet att bjuda ett fåtal kamrater från sin egen hemort på svagdricka, brännvin och skorpor i förväntan att de skul-le bjuda igen någon annan dag verkar det ha rätt enighet om bland både vitt-nande bönder och ranssakare. Att däremot bjuda många personer som man kanske inte kände på vin utan förväntan om genbjudningar antydde att man var ute efter att påverka gästernas åsikter. Men mellan dessa två poler fanns det många mellanting, såsom den praxis som utvecklats vid tidigare riksdag-ar, att bonderiksdagsmän som var välkända av vinskänken betalade hela no-tan för alla bönder på en vinkällare. De som betalade samlade sedan in peng-ar av de andra i efterhand. Detta bruk skapade misstänksamhet angående vad dess syften egentligen varit – var det en olovlig traktering i syfte att påverka politiska beslut eller vanlig hövlighet?⁷³ Även bland enskilda bönder skapades tveksamhet rörande vilka umgängesformer de egentligen tilläts att delta i.⁷⁴

Uppdelning i enlighet med politiska sympatier accentuerades i klädseln,⁷⁵ och liksom den ståndsblandade miljön på vinkällarna och klubbarna ogilla-des det av bondeståndet. Böndernas relativa fattigdom hindrade dem inte från att använda olika tecken på sin klädsel för att visa sympatier för en viss politisk inriktning. I ståndet klagade en ledamot på några andra: "Varföre hålla de sig likasom söndrade ifrån oss i umgänge och rådplägingar och

72. Abraham Hedman m fl 1748–50, Protokoll i särskilda mål, Huvudarkivet, Svea hovrätts arkiv, RA, vol 7, 14/5 1748 (opag).

73. Kommission 1755–56, protokoll vol 60, 10, 11, 19, 24, 30/12 1755, fol 174, 188f, 275, 334, 354, Utdrag ur Kungl. nedre borgrättens protokoll 12, 14/11 1755, fol 17, 23ff, Utdrag ur Kungl. Slottsrettens protokoll, 20, 21, 22/11, 11, 12, 15, 17/12 1755, fol 29, 41, 46, 83f, 86, 87, 94, 99f, 107, båda i kommis-sionens handlingar vol 70.

74. Utdrag ur Kungl. Slottsrettens protokoll, Kommission 1755–56, handlingar vol 70, 17/12 1755, fol 108.

75. Carlsson 1966, s 208f.

teckna sig deremot med vissa skiljemärken i klädnaden”. Tecken på kläderna visade att man hade andra grunder för sin identifikation än ståndet. Faran låg i att bondeståndet skulle försvagas genom splittring. Vilka tecken som bars är oklart, men talmannen nämnde tofsar i hatten och vita band på käppen. En av dem som hade ett sådant band, Staffan Pardain, sade att han fått det av kronprins Adolf Fredrik som ett tecken på sin ärlighet och lojalitet.⁷⁶

För den som bjöd var det viktigt att sända rätt signaler till sina gäster. Trakteringarnas former var tecken att tyda för besökarna eftersom de antydde hur värden betraktade sina gäster. Några framstående borgare ansågs 1734 särskilt gynnade när de fick ett glas vin och en pipa tobak hemma hos en adelsman. Ett generöst och tillmötesgående sätt gentemot socialt underordnade gäster kunde dock göra gästerna förmätna, enligt samtidens sätt att se.⁷⁷

Från gästens perspektiv gällde det också att veta vad som förväntades och bete sig på ett passande sätt. Även enskilda ledamöters uppförande kunde kasta skuggor över hela ståndet. Vid riksdagen 1727 bjöd drottningen i juni alla stånden på middag på Drottningholm. Alla ledamöter fick dock inte komma, utan stånden sände representanter. Några bönder accepterade inte att bara tretton ledamöter fick tillträde utan våldgästade tillställningen och förfriskade sig ordentligt på vinet som bjöds. Eskil Kiliium, ledamot från Finland och en av våldgästarna, blev kraftigt berusad under middagen. Han föll omkull i matsalen och hjälptes på fötter av tjänstefolk. Ledamöterna av bondeståndet skämdes över hans beteende. Senare fick Kiliium bäras till båten tillbaka till Stockholm där han dog, förmodligen av alkoholförgiftning. Saken diskuterades utförligt i ståndet och man beslöt att söka lantmarskalkens råd om hur man skulle hantera saken.⁷⁸ Eskil Kiliiums beteende blev en belastning för bondeståndet som helhet och skammen man kände hade säkerligen att göra med att böndernas politiska auktoritet minskade om dess ledamöter inte kunde sköta sig utanför plenum. Ett lämpligt beteende var viktigt i det politiska spelet. Att erfarna ledamöter heller inte alltid delade med sig av sin erfarenhet till de nya antydde 1734, när talmannen uppmanade ledamöterna att inte vara föraktfulla mot noviserna.⁷⁹

76. BdP 16, 17/9 1747, s 601, 604, 611. Se även Abraham Hedman m fl 1748–50, Protokoll i särskilda mål, Huvudarkivet, Svea hovrätts arkiv, vol 7, 13/5 1748 (opag).

77. Arckenholtz 2003, s 48.

78. *Bondeståndets riksdagsprotokoll 1720–1727* vol 1, utg av Sten Landahl, Stockholm 1939, 8/6 1727, s 617–620. För en liknande incident hos prästerskapet, se Tilas 1974, s 88f.

79. *Bondeståndets riksdagsprotokoll 1731–1734* vol 2, utg av Sten Landahl, Stockholm 1945, 28/5 1734, s 294.

En politisk och social kompetens ökade tillgängligheten till olika sällskap för den underordnade. Men med denna nya tillgänglighet var man tvungen att ta avstånd ifrån sin ståndsidentitet. Olof Håkansson är ett slående exempel på detta. När den långa riksdagen 1765–1766 slutade höll landshövding Carl Sparre en middag i sitt hem. Han hade bjudit många ledande hattsympatisörer, bland dem den luttrade före detta talmannen för bondeståndet, Olof Håkansson. Denne underhöll gästerna genom sin fyndiga konversation under vilken han skämtade och gjorde narr av bondeståndet samtidigt som han själv anlade en förment enfaldig min.⁸⁰

Slutord

Den frihetstida riksdagen och dess centrerings till Stockholm erbjöd kontinuitet och förutsägbarhet i det politiska livet. Vid riksdagarna förväntades riksdagsmännen hålla plenum på vissa ställen, bo på vissa ställen, de åt och drack på vissa ställen och betedde sig på särskilda sätt. Politikerna var många och igenkännbara. Denna yttre kontinuitet bäddade också för en förändring, för denna värld kunde behärskas genom inläring. Det är en lång väg från Eskil Kilioms bärsärkagång på Drottningholm 1727 till Olof Håkanssons fyndiga konversation på middag hos Carl Sparre 1766, men vägen är signifikant för den betydelse umgängeslivet hade för frihetstidens politiker.

Umgängeslivet var inte bara något riksdagsmännen och andra som rest till Stockholm ägnade sig åt under sin fritid i väntan på viktiga politiska göromål – många politiska frågor avgjordes i umgängeslivet. Här sökte man samla sympatisörer för att vinna val och omröstningar och här bereddes ärenden som skulle upp i utskott eller riksdag. Här kunde man få information om vad som hade avhandlats under dagen i de olika stånden och i utskotten och här fick man reda på skvaller och rykten om vad som skedde utanför plena. Här samtalades om nationella politiska frågor – oavsett vilket sällskap man rörde sig i.

I umgänget manifesterades hierarkier, knöts lojalitetsband och bekräftades identiteter hos dem som deltog. Gränserna för inne- och uteslutande var dock starkt föränderliga beroende på kontexten och detta gav möjligheter att bryta mot korporativa ståndsindelningar och att förändra identiteter. Olika former av umgängesliv erbjöd olika möjligheter, men ett karakteristiskt drag är att mycket av umgänget var ståndsblandat. Stockholm var en unik plats för

80. Tersmeden 1917, s 258f.

kontakter och interaktion stånden emellan, i internationell jämförelse än mer speciellt.

Många av tillställningarna där personer ur flera stånd närvarade bekräftade ofta ståndshierarkier och antog därför formella former. De liknade audienser där den överordnade var värd och de underordnade uppvaktande. Här gällde det för den enskilde att förstå sin roll och uppföra sig i enlighet med den. Det var i de mera informella tillställningarna som möjligheterna var större för de lägre stånden att umgås på mera jämställd fot med personer ur den politiska eliten. Detta betyder inte att man vid dessa tillfällen inte var medveten om ståndshierarkier utan bara att man inte gjorde stor sak av att manifesteras dem. Den enskildes uppträdande var inte lika reglerat vilket ökade tillgängligheten ytterligare.

En stor del av umgängeslivet skedde inom ståndsbegränsade kretsar, om inte fullständigt uppdelade efter riksständen, så åtminstone i enlighet med personernas sociala ställning. Men även här ser man en del faktorer som visar att umgängeslivet påverkade hur man uppfattade sin egen sociala och politiska roll. De bönder som trakterades på Förgyllda Druvan 1746–1747 hade tagit till sig ett sätt att umgås som tillhörde det politiska livet utanför riksdagens plena. De skålade för kungafamiljen och ständerna i det bästa vin som bjöds i Stockholm. Andra bönder markerade vid samma riksdag sin samhörighet med andra grupper än ståndet genom sitt umgänge och sin klädsel. Tydligt är att personer av lägre stånd influerades av högreståndskulturen, antingen när de deltog i umgänge med högre ståndspersoner eller genom appropriation. Den senare uppfattades också som farlig av personer ur alla stånd och lagstiftning togs till för att stävja den. Det hände också att enskilda personer från de lägre stånden kunde accepteras i vilka sammanhang som helst tack vare sin sociala kompetens och politiska ställning.

I klubblivet och på liknande bjudningar i hemmen höll man hårt på politiska lojaliteter och brott kunde mycket väl leda till uteslutning ur sällskapet. Politiska lojaliteter ansågs samtidigt urholka ståndssammanhållningen. Trots olika försök att överbrygga konflikter inom stånden var det ändå så att lojaliteter av andra slag spelade allt större roll; man identifierade sig inte enbart utifrån sitt stånd. Dessa nya lojaliteter och identiteter skaffade man sig i umgängeslivet.

I riksdagsumgänget låg ett socialt sprängstoff. Politiska lojaliteter vägde ibland tyngre än ståndssammanhållningen. Fler grupper socialiserades in i ledande politikers sätt att uppföra sig och betrakta sig själva. Det borgade för

en förändring inte bara av det politiska spektret utan också av det sociala. Det var inte bara i riksdagens plena de ofrälse flyttade fram sina positioner – det gjorde de även på vinkällarna, krogarna och kaffehusen.

Summary: Stockholm Life – Diet Sociability and the Formation of Identity in the Age of Liberty

Eighteenth-century parliamentary sociability in Sweden is a curiously understudied area of political history. This is not due to the lack of knowledge of social events in Stockholm during the diets. Rather, historians have regarded diet sociability as a backdrop for party politics at best, or as a shameful episode in Swedish political history better left unmentioned at worst. This article demonstrates the significance of Stockholm in political life in the Age of Liberty and of sociability in the city during the meetings of the diet. A study of diet sociability in Stockholm can shed light upon the social boundaries of this sphere, its networks of information, its ideology, and the political opportunities afforded by sociability.

The continuity in manners and in forms and sites of sociability in Stockholm meant that also members of the lower orders could learn to master political life. Members of the diet met in coffeehouses, wine-shops and in members' lodgings, and political issues of national importance were prepared and discussed in companies made up by representatives from different estates. Supporters of the parties or a particular vote were mobilised and information on diet votes and policies were offered to anyone interested.

Sociability at the diet was unique in that it transcended the estates – social occasions with representatives from the nobility and the peasantry were not uncommon. Often social hierarchy was manifested in audience-like arrangements. Over the period studied it is clear, however, that a mastery of more informal salon manners was a road to inclusion into higher circles where inherited status was less important. Another apparent change is the lower orders' appropriation of elite manners. Even on social occasions exclusive to peasants, consumption and conduct took on the marks of elite sociability, such as drinking wine and wearing political signs on one's clothing. Political loyalties became increasingly important in social life at the expense of social standing.

Diet sociability altered political identities, especially among the lower orders. When looking for the causes of the social upheaval in the later part of the Age of Liberty we should not only study parliamentary sessions or the press, but look closer at the informal meeting places where social divisions had long been questioned.